

א. מ. סיראן : מעבר לרומן

היו ימים שבהם גייס האמן את כל מומיו כדי להוציא מתחת ידו יצירה שהסתיירה אותו; הרעיון שיהיה חושף את חייו לעין הציבור מסתבר שלא עלה בדעתו מעולם. אין אנו מציירים לעצמנו את דאנטה או את שקספיר כשהם מקפידים לעקוב אחר המאורעות הפעוטטיים בחייהם כדי להביאם לתשומת-לבם של אנשים אחרים. אולי העדיפו אפילו למסור דמות כוזבת של עצמם. היתה בהם אותה שתקנות של כוח ששוב אינה נחלתו של בן־זמננו הפגום. הווידיים שלנו, הרומנים שלנו מצטיינים כולם באותה קלקלה: וכי איזה ענין אפשר למצוא בחיים סתם? מה ענין אפשר למצוא בספרים ששאבו השראה מספרים אחרים, או במוחות התלויים במוחות אחרים? רק הנבערים־מדעת עוררו בי אותו רעד של הוויה המעיד על מציאותה של האמת. רועים בהרי קרפאתיה עשו עלי רושם אחר לגמרי מן הפרופיסורים של גרמניה, השנונים של פאריז: חזקים היו במוכן אחר. ראיתי קבצנים ספרדים, ורוצה הייתי לרשום דברים מפיהם. הם לא הוצרכו כלל להמציא חיים לעצמם: הם היו, הם היו קיימים; ודבר זה אינו קורה בציביליזציה. מדוע־זה, אתה תמה, לא התבצרו אבותינו הקדמונים במערות שלהם?

כשהאדם הממוצע טוען לייעוד וגורל משלו, הריהו יכול לתאר את גורלו. האמונה שהפסיכולוגיה חושפת את מהותנו מחבבת עלינו בהכרח את מעשינו: מדומים אנו כי יש להם איזה ערך סגולי או סמלי. אחר־כך בא כל העסק הסנופי הזה של "תסביכים", המלמדנו להפריז בממדי החללים שבתוכנו, להסתנוור מהם, לפנק את ה"אני" שלנו בסגולות ובמעמקים שברור כי לא ניהן בהם. ואולם תהליך זה מסווה רק במשהו את הרגשתנו הפנימית שהננו אי־רואפס. חשד יש בנו שהרומניסט המסתמך על חייו אך מעמיד הוא פנים כמאמין בכך, שאין הוא הוגה כבוד כלל לסודות שהוא מגלה שם: אין הוא נתפס להם, ואנחנו, קוראיו, לא כל שפן. הנפשות הפועלות שלו כולן בני־אדם ממדרגה שניה, ידעים ונגועים, חשודים בגלל העמדות־הפנים שלהם, קנוניותיהם. לא בנקל נצייר לעצמנו איזה מלך ליר ערמומי... הצד ההמוני, ה־parvenu שברומן הוא הקובע את תכונותיו האפייניות: גורליות מעופכת, גורל באותיות קטנות, חבלי־יסורים אינם מתקבלים על הדעת, הטראגדיה déclassé.

בהשוואה לגיבור הטראגי, העשיר כל־כך בפורענות שהיא מורשתו הנצחית, הנה הנפש המרכזית ברומן היא כמין מועמד תמים לחורבן, הלהוט יותר מדי להרוס את עצמו, המפחד פחד־מוות להיפשל. טובל הוא מעצם אי־הוודאות שבאסונו. אין כל כורח במותו. יש בנו הרגשה שהמחבר יכול היה להצילו; משום כך אנו חשים עצמנו שלא־בנוה, הנאתור־קוראים מתפסדת. לעומת זאת הרי הטראגדיה מתרחשת

במישור מוחלט, כביכול: המבקר אין לו השפעה על גיבוריו, הוא רק משרתם, מכשיר בידיהם; הם המחזיקים ברוסן, והם הממריצים אותו לאחוז באמצעים כנגדם. הם מושלים, אפילו ביצירות אשר להן משמשים הם תואנה, והיצירות האלו פועלות עלינו כמציאויות שאינן תלויות לא בסופר ולא בחוטי-המארוינטות של הפסיכולוגיה. רומנים אלו קוראים בצורה אחרת לגמרי, בראש-וראשונה נתונה דעתנו תמיד לרומניסט; ישותו תרדפנו ולא תרפה מאתנו; אנו מתבוננים בו בהיאבקו עם נפשותיו; בחשבון אחרון, הוא היחיד ששימת-לבנו נתונה לו. "מה יעשה בהם? איך ייפטר מהם?" — כך אנו שואלים את עצמנו, מתוך סקרנות מהולה בחשש. אם אמר פעם מישוהו שבלזאק כתב את שקספיר מחדש כשהוא משתמש בכשלונות, מה נחשוב אפוא על הרומניסטים של ימינו, מה-גם שהם אנוסים לעסוק בבני-אדם שהתקלקלו עוד יותר?

מראית-העין של האמן הנובון היא-היא התופעה המודרנית בה"א-הידיעה, לא שאמני העבר לא היו מסוגלים למחשבה מופשטת ולדקות-הרגשות; לא, אלא שמהיותם מעוגנים מלכתחילה במרכזה של יצירתם, יצרו בלי לחשוב יותר מדי על תהליך העשייה, בלי להקיף עצמם דוקטרינות ועיונים-בשיטה. האמנות, שעדיין חדשה היתה, נשאה אותם. כיום שוב אין הדבר כך. עם כל שנתמעטו אמצעיו האינטלקטואליים, האמן של היום הוא קודם-כל אסתטיקן: מהיותו עומד מחוץ להשראתו, הוא מכין אותה, מתיחד לה במחשבת-תחילה, אם משורר הוא, הריהו מספק דברי-פרשנות ליצירותיו, מסביר אותן בלי לשכנע אותנו, וכדי להמציא, להתחדש, הוא מחקה מעשה-קוף את היצר שפבר איננו בו: רעיון השירה הפך להיות חמרו הפיוטי, מקור השראתו. הוא חוגג את שירו; מידחה פ'אטאלי, הבל פיוטי; שירים אינם קרוצים משירה. רק האמן החשוד פותח באמנות; האמן האמיתי שואב את חמרו ממקום אחר: מתוך עצמו... בצד ה"עושה" בן-דורנו, על סבלותיו ועל עקרונותו, נראים לנו היוצרים מן העבר בריאים עד כדי להביאנו במבוכה; הפילוסופיה לא נטלה מהם את דמיהם. צאו וחיקרו צייר, רומניסט, קומפוזיטור כלשהו: מצוא תמצאו כי יש לו בעיות המעסיקות אותו בלי הרף, מספקות לו את חוסר-הבטחון שהוא תכונתו העיקרית. מגשש הוא בדרכו כאילו נגזר עליו שייעצר על סף מפעלו או על סף גורלו. בימינו אין איש נמלט מתפיחה זו של האינטלקט והמהידלדלות היצר המקבילה לה. המנומנטלי, האדיר-הספונטאני, שוב אינו בגדר האפשר; מצד שני, המעניין עולה לדרגת "ז'אנר". היחיד הוא היוצר את האמנות, ושוב לא האמנות היא היוצרת את היחיד, ממש כמו ששוב לא היצירה היא החשובה אלא הפרשנות הבאה לפניה או לאחריה. ומיטב תפוקתו של אמן כיום הריהם רעיונותיו על מה שעשוי היה לעשות. הוא הפך להיות המבקר שלו עצמו, ממש כמו שהאדם הממוצע נעשה הפסיכולוג שלו עצמו. שום תקופה לא היתה תדעה כלי-כך. מנקודת-מבט זו הרנסנס נראה ברברי, ימי-הביניים — טרום-היסטוריים, ורק המאה האחרונה היא שאינה נראית ילדותית כלשהו. הרבה אנו יודעים על עצמנו; מצד שני, אין אנחנו ולא-כלום. דרך-פיצוי על חסרונותינו

בתום, בספונטאניות, תקוה וסיכלות, הפך אותנו "החוש הפסיכולוגי" — שהוא וכישתנו הגדולה ביותר — לצופים של עצמנו. רכישתנו הגדולה ביותר? — בשים לב לאולת־ידנו המטאפיזית, כן, שהרי זה הסוג היחיד של עומק שאנו רגישים לו. אבל אם נתרומם מעל לפסיכולוגיה, הרי כל "החיים הפנימיים" שלנו לובשים צביון של מטאורולוגיה רגשית שתמורותיה אין בהן משום מובן כלשהו. מה טעם למצוא ענין בהתנהגותם של רפאים, בשלבים של הופעה? ולאחר "שיחזור העבר", איך אפשר לפנות אל "אני", איך נוכל להמר עוד במשהו על סודותינו? לא אֶלִיּוֹט אלא פרוסט הוא נביא "האנשים החלולים". המצב הבהמי לא יושיע במאומה, זאת אומר לנו פרוסט לא־פחות ממיסטר אָקְהָארט; אצל הראשון מגיעים אנו לאַקְסְטָאזָה של החלל על־ידי הזמן; אצל השני, על־ידי הנצח. חלל פסיכולוגי; חלל מטאפיזי — הראשון הוא גולת־הכותרת של אינטרוספקציה, השני של מדיטאציה. ה"אני" הוא זכות־יתר רק לאלה שאינם הולכים אחר עצמם ככל אשר תשאנה אותם רגליהם. ואולם הדבר שהוא מעיך־חיים למיסטיקן הריהו שורש־פורענות לסופר. לא נוכל לצייר לעצמנו את פרוסט כשהוא מתקיים לאחר יצירתו, מאריך ימים יותר מן החזון המסיימה. זאת ועוד: הוא נוטל את הטעם מכל חקירה נוספת בכיוון הפירוש הפסיכולוגי. בסופו של דבר, ההפלגה היתירה בנייתו נעשית מכשול לרומניסט ולנפשותיו כאחד. אין אנו יכולים לסבך עד־אין־קץ איזו מן הנפשות הפועלות או את המצבים שבהם הוא מסתבך, אנו יודעים את כולם, ולפחות מנחשים אנו אותם כולם.

רק דבר אחד גרוע משיעמום, וזהו פחד השיעמום. והפחד הזה הוא הפוקדני כל־אימת שאני פותח רומן. אין חפץ לי בחייו של הגיבור, אינני משתתף בהם, אפילו אינני מאמין בהם. ה"ז'אנר", כיון שפילה את תמצית מהותו, שוב אין לו מושא. הגיבור גווע, והוא הדין בעלילה. לא מקרה הוא שהרומנים היחידים הראויים להתעניינות כיום הם דווקא אלה שבהם לא קורה עוד ולא־כלום. אפילו המחבר דומה שהוא נעדר מהם. הרי אלה רומנים שאינם ניתנים לקריאה עד־להפליא, בלי התחלה ובלי סוף, ובאותה מידה יכולים הם להסתיים במשפט הראשון ולהימשך על־פני עשרת־אלפים עמודים. כאן עולה על הדעת שאלה אחת: היוכל אותו ניסוי לחזור ולהישנות עד־בלי־די? מדוע לא לכתוב רומן בלי נושא, אבל לשם מה לכתוב עשרה או עשרים? משעה שנקבע הצורך בהיעדרות, מה טעם להרבות ולהכביר בהיעדרות זו — מה טעם לעלוץ בה? מתחייב מכאן כביכול חיפוש בלי נקודות־ציון, ניסוי הנמשך בתוך ריקנות מתמדת, ריקנות המושגת על־דרך התחושה, כמין דיאלקטיקה שקפאה באורח פרדוקסלי, ללא־ניע, דינאמיות של מונוטוניות וריק. אַקְסְטָאזָה של חוסר־משמעות: המבוי הסתום העילאי. ניצול החרדה לא כדי להפוך את היעדר למסתורין אלא כדי להפוך את המסתורין להיעדר.

במקביל לסיפור־המעשה המשותק את המסופר, את המושא, בא סיגוף האינטלקט, מדיטאציה בלי תוכן... הרוח מגלה והנה הורדה לדרגת הפעולה שבכוחה היא רוח — ולא עוד. כל פעולותיה מחזירות אותה אל עצמה, אל אותה התפתחות

ניחת המונעתה מהיאחו בדברים. לא דעת, לא מעש: המדיטאציה בלי תוכן מסמלת את האפותיאזזה של העקרונות, של הסירוב.

הרומן הנוטש את הזמן וזנח את המימד המיוחד לו, מסתלק ממילוי תפקידיו: מחוזה גיבורית שמגוחך הוא לחזור עליה. כלום רשאים אנו להפליג ולהתמיד בעיסוקים הדיבוקיים שלנו, לנצלם, לחזור ולסננם עד-בלידי? לא אחד מן הרומניסטים המודרניים שלנו מזכיר לי מיסטיקן שהתרום מעל לאלוהים. כיון שהגיע לנקודה זו — כלומר: אל האין — שוב אין המיסטיקן יכול להתפלל, שהרי הגיע אל מעבר למושא תפילותיו. אבל הרומניסטים שהתרומו מעל לרומן, מדוע הם מתעקשים להוסיף ולכתוב רומנים? כה גדול הוא כוח קיסומו של הרומן עד שהוא משעבד אפילו אותם סופרים העושים ככל יכלתם להיפטר ממנו. וכי מה יכול לתת ביטוי לדיבוק המודרני שלנו בהיסטוריה ובפסיכולוגיה יותר מן הרומן? אכן, הרומן לא היה יכול לעלות על הדעת בתקופה של פריחה מטאפיזית: ספק אם נוכל לתאר לעצמנו כשהוא מבלבל בימיהביניים, או ביוון, הודו או סין הקלאסיות. שכן החוויה המטאפיזית, הזונחת את הכרונולוגיה והתהפוכות של הווייטנאם, חיה באינטימיות של המוחלט, מוחלט שאליו היחיד מחויב לחתור בלא שיגיע אליו עולמית: רק בתנאי זה יכול שיהיה לו ייעוד, ייעוד שלמען יהיה בר־תוקף בספרות הוא מצריך חוויה מטאפיזית בלתי־שלמה: בלתי־שלמה מדעת, יכול אני להוסיף. כוונתי, כמובן, לגיבורים של דוסטוייבסקי: אין ביכלתם להושיע את עצמם, צמאים הם לחורבנם, והם מרתקים אותנו במידה שהם מקיימים יחסים כוזבים עם האלוהים. הקדושה היא בשבילם רק אמתלה לעינוי־עצמי, תהו־ובוהו נוסף, עקיפה המאפשרת להם התמוטטות על־אית. אילו היתה בהם באמת כי אז חדלו מהיות נפשות: הם מבקשים אחריה כדי לדחותה מעליהם, ליהנות מן הסכנה שבנפילה חוזרת לתוך עצמם. כקדוש־שלא־זכה הנסיך הנכפה ניצב בתוך רקמת העלילה, כי קדושה שהוגשמה מנוגדת היא לאמנות הרומן. אשר לא־ליושה, שהוא מלאך יותר משהוא קדוש, טהרתו שלו אינה מעלה הרגשה של ייעוד, וקשה לראות איך יכול היה דוסטוייבסקי לעשותו דמות מרכזית ביצירת־המשך ל"האחים קאראמאזוב". המלאך, השלכה של אימת־ההיסטוריה שלנו, הוא השרטון של סיפור־המעשה, אם לא מיתחו.

*

אינני בא להתפאר שאינני יכול לקרוא רומן מתחילתו ועד סופו; פשוט מתקומם אני על חציפותו, על ההתמכרות שכפה עלינו ועל המקום שתפס לו במחשבותינו. אין לך דבר ביש יותר מוויפוחינו האינסופיים על דמות בדיונית זו או אחרת. הבה אבהיר את דברי: הספרים מדריכיה־המנוחה ביותר שקראתי מעודי, אם לא הגדולים ביותר, רומנים היו. ואין דבר זה מונע אותי מלמאוס בחזון האחראי להם: מיאוס חסון־תקוה. כי גם אם נושא אני נפשי לעולם אחר, לאיזה עולם שאינו שלנו, ידוע אדע שלעולם לא אשיגהו. כל־אימת שאני מנסה להזדהות עם איזה עקרון שלמעלה

מן ה"חוויות" שלי, חייב אני להודות שאלו האחרונות חשובות לי יותר מן הראשון, שכל הנטיות המטאפיזיות שלי קצר כוחן נוכח קלות-דעתי. בדין או שלא בדין, הגעתי לידי כך שאני תולה ב"ז'אנר" הנה כולו את אשמת מעמד-הדברים הזה, תולה בו את חמת-זעמי, רואה ברומן מכשול לעצמי, גורם של התפוררות — לי כמו גם לזולתי — תחבולה שחיבל הזמן על-מנת להסתנן אל תוכנו, הראייה הניצחת לכך שהנצח לעולם לא יהיה לנו אלא מלה ומושא-של-נוחם. "ככל אדם אחר, הרי אתה ילוד הרומן" — זהו פזמוני החזור, וזהי מפלתי.

התקפה אינה אלא תשוקתו של אדם להשתחרר מאיזו התקשרות או להעניש עצמו בגללה. לעולם לא אסלה לעצמי על שבתוכי-פנימה קרוב אני אל הרומניסט הראשון שאני פוגשו במסיבה יותר מאשר אל חכם-החכמים שבימי-קדם. תרבותנו, כיון שהאפילה עליה ספרותה, הריהי מעניקה לסופר משהו מאותו אשראי שהעניקה התקופה העתיקה לפילוסוף. ואולם הפטריצי שקנה לו את הסטואיקן או את האפיקורי שלו, בכך ניתן לו להגיע לדרגה שהבורגני הקורא את הרומן שלו כיום אינו יכול להתימר בה. על הטענה שהפילוסוף הקדמוני, אם לא היה מאחז-עניינים הרי היה מפליג בדברים על נושאים נדושים כגורל, עונג או כאב, אני משיב לאמור שסוג זה של בינוניות נראה לי עדיף מזו שלנו, ושאפילו השרלטניות של החכמה יש בה אמת יותר מאשר בפיברוק רומנים. ואשר לשרלטניות, אל לנו לשכוח את הסוג הנעלה והאמיתי יותר — השרלטניות של השירה.

ככל שידוע לנו, אין השירה ניתנת להיקרץ מדברים של סתם: לא תמיד היא נוחה לכך, יש לה רתיעות משלה, וכן משהו... מעמד. הבא לגנוב את עצם-מהותה מתחייב בסיפונים מסוימים: אין לך דבר שיהיה רופס וקל-ערך יותר ממנה שעה שמעתיקים אותה ללשון של סיפור-מעשה. מוכר לנו האופי הממזרי של הרומן השואב השראתו מן האסכולה הרומנטית, הסימבוליסטית או הסוריאליסטית. לאמיתו של דבר הרי הרומן, שהוא תמסן מטבע בריאתו, לא היסס לאמץ לו שיטות השייכות לתנועות פיוטיות במהותן, בהווה כבעבר הוא חי על רמאות וביזה, זהו נמכר לכל עילה ודגל: הריהו היצאנית של הספרות. מה בושח תביאהו במבוכה, אי אינטימיות שיהסס להסגירה? הוא נובר במידה שווה של קלות במאפרות כבמצפונים. הרומניסט הופך את שתקנותנו לטורים-של-רכילות. אפילו כשואב-

הבריות הוא נמשך משיכה עזה לכל שהוא אנושי: הוא מתפלש ומתבוסס בו. אם אני תוקף את הרומניסטן, הרי זה מפני שהוא משתמש בכל חומר הבא לידי, בנו בכלנו, ולפיכך הוא פטפטן יותר מאתנו — וכך הוא חייב להיות. בנקודה אחת לפחות עלינו לתת לו שבח: יש בו האומץ למהול דברים. פריונו וכוחו — במחיר זה הם נקנים. אין לך כשרון אפי בלי דעת-הבאנאליות, בלי החוש לטפל, למשני ולפעוט. עמוד אחר עמוד, עמודים על עמודים. אם השיר-הקטלוג הוא עיוות, הנה הרומן-הקטלוג, ה"roman fleuve", בנוי על-פי חוקות ה"ז'אנר", מלים, מלים, מלים... האמלט ודאי היה קורא רומן.

לשקף את החיים לכל פרטיהם, לנוול את תדהמותינו כדי אנקדוטות — איזה עינוי

הוא זה לרוחו. ואולם זהו העיניי שאין הרומניסט חש בו, ממש כשם שאין הוא חש בפחיתות הערך ובתמימות שב"יוצא־מגדר־הרגיל". כלום יש מקרה אחד שראוי לטרוח ולספר עליו? שאלה מחוצפת, שפן קראתי רומנים לא־פחות מכל אדם זולתי. אבל הרי זו שאלה של טעם, משעה שהזמן נמוג מתודעתנו ולא נותר בנו דבר זולת שתיקה אשר תמלטנו מיצורים אחרים, ומאותה התפשטות של הלא־מושג לספירה של כל הרף־עין שעל־פיה אנו מגדירים את ההוויה.

המשמעות מתחילה להתישן ולעבור מן העולם. אין אנו משתהים הרבה ליד בד שפזונותיו ברורות; מוזיקה בעלת אופי מוגדר וקווים חותכים מוציאה אותנו מגדרנו; השיר הברור־מדי נראה לנו... בלתי־מובן. איזו אמת מובנת־מעצמה שווה עוד במאמץ להגידה? מה שניתן להביעו ולמסרו אינו כדאי שיתעכבו עליו. האם נקיש מכאן שרק "מסתורין" יכול לרתק את תשומת־לבנו? משעמם הוא לא־פחות מן המובן־מאליו. אני מתכוון למסתורין במלוא מובן המלה, כדרך שתפסוה עד ימינראנו. המסתורין שלנו, הפיזרמלי בלבד, הוא המנוס האחרון של מוחות שנתאכזבו מן הבהירות — עמקות נבובה שהיא בת־זוג לאותו שלב באמנות שבו אין איש הולך שולל עוד, שבו, בספרות, במוזיקה ובציור, הננו בני־דורו של כל סגנון שהוא. האַקלקטיות, הלוקטנות, אם גם פוגעת היא בהשראה, הריהי מרחיבה אפקים ומניחה לנו להסתייע בכל המסורות כולן. היא משחררת את בעל־ההלכה, אך משתקת את היוצר, בפתחה לפניו פרספקטיבות נרחבות מדי: יצירת־האמנות נוצרת בצד הדעת, או מחוצה לה. אם האמן של ימינו תר לו מקלט בסתום, הרי זה משום שאינו יכול עוד ליצור במה שהוא יודע. היקף הידיעות שלרשותו הפך אותו לפרשן, אריסטארכוס בלי אשליות. לפיכך יטוש את העובדות שהמטירה עליו תקופה למדנית ועקרה. אם משורר הוא, הריהו מגלה שאף אחת ממלותיו אין לה עתיד; רצונו שתהיינה בנות־קיים, הרי עליו לרוצץ את משמען. בעולם הכתובים בכללותו חוזים אנו בכניעתה של המלה, שלמרבה־הפליאה תשושה היא עוד יותר מאתנו. באורח פרדקסולי, מעולם עדיין לא היתה חפשיה כל־כך; כניעותה היא נצחונה. כיון שהשתחררה מן המציאות, מן החוויה, הריהי מתמכרת לתפנוק הסופי — שלא להביע עוד מאומה פרט לדר־המשמעות של פעולת־היא.

הופעתו של הרומן בלי מושא, בלי חומר, הנחיתה מפת־מוות על הרומן. אין עוד עלילה, נפשות פועלות, סיבוכים, סיבה־ומסובב. הרעיון מנודה, המאורע מחוסל, רק איזה "אני" מוסיף עוד לחיות, זוכר שקיים היה פעם, אני בלי עתיד, נאחו באינסוף, מהפכו לכאן ולכאן, הופכו למתיחות שאינה משיגה אלא את עצמה בלבד; אקסטאזה על גבול הכתובים, נפילת־מוות שאינה יכולה לדעוך ולכלות, קינה ונהי של החלל, גילגול אל אחרית־פליטה שאינה נוהה לא אל הלייריזם של ההשבעה גם לא אל זה של התפילה. הרומניסט, כיון שהוא מרהיב עוז בנפשו להפליג אל שרשי המטושטש

והסתום, הריהו נעשה ארכיאולוג של ההיעדר, החוקר את השכבות של דבר שאין לו — ולא יוכל להיות לו — קיום, חושף את הלא־מוחש ומגלה אותו לעינינו האדישות. מיסטיקן שלא־מדעת? לא דובים ולא יער; כי המיסטיקן, כשהוא מתאר את לילה־האופל של הנשמה, הריהו ממקד את ציפייתו בעצם שהוא מצליח להיעגן בתוכו. מתיחותו מכוונת אל מחוצה לה, או שהיא מתקיימת באלוהים, מקום שהיא מוצאת לה סעד וצידוק. כשהיא לעצמה, בלי בנין־התת של איזו מציאות, הרי תהיה מפוקפת, דבר שענין בו לפסיכולוגיה בלבד. עלינו להודות כי מציאות מסוג זו הסומכת את ציפייתו של המיסטיקן ומשנה את דמותה אפשר שתהיה אשליה: אולם מעייני־כוחו והאוטומאטיזם של מתיחותו גורמים שתחת להיכנע לאינסוף ולהתמסס בתוכו, הוא משווה לו ממשות, גוף ודמות־הגוף. כנגד זאת הרי הרומניסט, ברגעיו הטובים ביותר, חוקר הוא ומגלה את שטח־ההפקר המשתרע בין גבולי היש לגבולי הספרות. משהגיע לנקודה זו שוב אין תוכן לפסיכולוגיה, מאין לה נושא להיתלות בו, והיא מגיעה לידי ביטול־עצמי, שהרי נכנסה לאיזור שאיננו מתישב עם תיפקודה. שוריא נבפשכס רומן שבו הנפשות שוב אינן חיות זו במעגלה של זו, אף לא במעגליהן־שלהן — אדולף, איואן קאראמאזוב או סוואן בלי שותפים ובני־זוג; עתה תבינו מדוע ספורים הם ימיו של הרומן ומדוע, אם אמנם ימשיך בקיומו, שומה עליו להסתפק בקאריירה של פגר.

בלי ספק, חובה עלינו להמשיך עוד עד לנקודה שבה נקווה לא רק לסופו של "ז'אנר" אחד מסוים אלא לסופו של כל השאר, של האמנות עצמה. יעמוד לו לאדם הטעם הטוב להכריז על פשיטת־רגלו שלו, להיעצר בדרכו, ולו אך למשך דורות־מספר. בטרם יתחיל שוב, יהיה עליו להתחדש בדרך של תדהמה: והרי זו משימה שבה מעסיקתו כל האמנות של זמננו, במידה שהיא חותמת בעצם־ידיה על גזר־חורבנה שלה.

לא שצריכים אנו להאמין בעתיד המטאפיזיקה, או בעתיד מאיזה סוג שהוא. רחוק אני מכל רעיון־תעותעים שכזה. ובכל־זאת העובדה עומדת בעינה שכל אחרית צופנת בה הבטחה, מגלה איזה אופק. משעה שלא נראה עוד אף רומן אחד בחלונות של חנות־ספרים הרי ייעשה איזה צעד — אולי קדימה, אולי אחרנית... על־כל־פנים, תקרוס תחתיה ציביליזציה שלמה העסוקה בתהייה על דברים שאין־להם־שחר. אוטופיה? טירוף? ברבריות? איני יודע. אבל איני פוסק מלחשוב על אותו רומניסט אחרון.

כשהחל האפוס נוטה לגווע, בשלהי ימי־הביניים, ודאי נתמלטה אנחת־הרווחה מפיהם של בני־הדור; בלי ספק היתה נשימתם חפשית יותר. משהגיעה המיתולוגיה הנוצרית והאבירית לגמר מיצויה, פינתה הגבורה הנתפסת על המישור הקוסמי והאלוהי את מקומה לטראגדיה: איש־הרנסנס נטל את גבולותיו, את גורלו בידיו, ונעשה הוא־עצמו עד לנקודת־התפוצצות. אחר, כיון ששוב לא יכול שאת לאורך־ימים את עקתו זו של הנשגב, ירד אל הרומן, האפוס של התקופה הבורגנית — אפוס של חילופים.

לפנינו נפרץ פרץ העתיד להתמלא קוסמוגוניות גדושות סימבוליזם עשן, חזיונות לא־ברורים. הרוח תתרחב בעטֶקס, תבלע יותר ממה שהיא רגילה להכיל. זיכרון־א את התקופה ההלניסטית ושיפעת הפיתות הגנוסטיות שלה: הקיסרות הרומאית, על סקרנותה העצומה, אימצה לה שיטות שאינן מתישבות יחדיו, ועל־ידי שנתנה זכות־אזרח בתוכה לָאֵלים מורחיים סמכה ידיה על מספר תורות ומיתולוגיות. ממש כמו שאמנות אשר תש כוחה נפרצת פתאום לאותן דרכי־ביטוי שפעם היו זרות לה, כך עבודת־אלוהים אחת שחרב מעיינה נפתחת לפלישתן של כל היתר. זה היה משמעו של הסינקרטיזם מימ־קדם, וזה משמע הסינקרטיזם שלנו. ריקנותו, שבה מתגבבות יחד אמנויות ודתות שונות וסותרות, קוראת לצלמי־אֵלים ממקום אחר, שכן אלה שלנו רפתה ידם מהגן עלינו עתה. אף שמומחים אנו ברקיעים אחרים, אין אנו מפיקים מהם שום טובת־הנאה: חכמתנו — שהיא פרי היעדרו של עקרון־חיים — היא אוניברסליות של פני־השטח, פיזור שמתבשרת ממנו עלייתו של עולם מיוצב בגסות ובאימה. יודעים אנו איד, בעולם העתיק, שמה הדוגמה קץ לדמיונות הגנוסטיציזם; יכולים אנו לשער באיזו ודאות יסתיימו העיוותים האנציקלופדיים שלנו. כשלונה של תקופה הממירה את האמנות בתולדות־האמנות, את הדת בתולדות־הדתות.

*

אל־נא תמר עלינו נפשנו שלא־לצורך: יש כשלונות שהם פוריים לפעמים, כך הם אלה של הרומן. הבה, אפוא, נקדמם בברכה, אף נחוג אותם: בדידותנו תתחזק, תתאשר. באבוד מאתנו עוד אפיק של מנוסה, בעמדנו סוף־סוף ממש מול עצמנו, יקל עלינו לתהות על תפקידינו וגבולותינו, על חוסר־השחר שבחיינו, שבהיעשותנו "נפש פועלת" ובבראנו "נפש פועלת". הרומן? ויטו שהועמד להתפוצצות מראית־העין שלנו, הנקודה המרוחקת ביותר מתחילותינו, להטוט להסוואת הבעיות האמיתיות שלנו, פרגוד בין עיקרי־מציאותנו שמקדם־קדמתה לבין הבדיות הפסיכו־לוגיות שלנו. לעולם לא נוכל להעריך דִּי־הצורך את כל אלה הכופים עליו טכניקות הפופרות בו, אוויריות המסרסות אותו, תביעות שמחוץ לגדר יכלתו, מתחרים ביניהם על הריסתו ועל הריסת תקופתנו — שהוא־הוא צלמה־ודמותה, תמציתה והעוויתה כאחד. הרומן משקף את פרצופנו ממש, נוטל לו את כל אפשרויות הביטוי שלנו. רבים נזקקים לו אף שטבעם אינו נוטה כמעט כלל בכיוון זה. דקארט מסתבר שהיה רומניסט כיום; פסקל בוודאי. "ז'אנר" נעשה אוניברסלי משעה שהוא מדיח מוחות שאין להם כל יסוד להיאחו בו. אך, למרבה האירוניה, מוחות אלה דווקא הם המדלדלים את הרומן מבפנים. אם אין עתידו של הרומן קרוב ללבך, הרי עליך ליהנות למראה פילוסוף הכותב רומן. כשהפילוסופים מתגנבים אל חיי הספרות, הרי באים הם לבצל את בילבול־נפש או להחיש את תמונתה.

*

אפשר, אפילו רצוי, שתצטווה הספרות לחדול מן העולם, מהבצע יש בקומדיה של שאלתינו, בעיותינו, חרדותינו? אחרי הכל, כלום לא מוטב יהיה שנזעיד פנינו למצב של אוטומטים? על מקום ייסורינו האישיים המוחצים יבואו ייסורים מיוצרים־בהמון, אחידים בדפוסם ונוחים לנשוא; לא עוד יצירות מקוריות או מעמיקות, לא עוד אינטימיות, ולפיכך לא עוד חלומות ולא עוד סודות. לא יהיה עוד כל מובן לאושר ומצוקה, שפן לא יהיה להם מקום להתחיל בו; כל אחד מאתנו יהיה סוף־סוף אפסי ומושלם. כאן באור־הדימדומים של ימי־העתידות האחרונים... הבה נתבונן באלהינו הנסחפים להם: היטב היטיבו אתנו, מסכנים שכמותם. אולי נאריך ימים בלעדיהם, אולי יחזרו ממועטי־דמות, מוטוים, בגניבה. למען היושר והצדק, הבה נודה שאם גם חצו בינינו לבין האמת, הנה עתה בלכתם מאתנו אין אנו קרובים לאמת יותר מאשר בזמן שאסרו עלינו להביט בפניה, להושיט ידינו... עלובים כמוהם, מוסיפים אנו לעמול בשדה הרומן, להמיר, כדין וכדת אשליה אחת בחברתה: הוודאיות הוודאיות ביותר שלנו אינן אלא שקרים פועלים... אם כה ואם כה חומר הספרות מקליש והולך מיום ליום ואילו זה של הרומן, המוגבל יותר, נמוג לבגד עינינו ממש. האמנם מת הוא, או רק גוסס? אובד־עצות אני ולא אוכל לגמור אומר. לאחר שקבעתי כי הקיץ עליו הקץ, תקפוני רגשי־נוחם: מה אם עדיין חי הרומן גם חי? במקרה זה הריני מניח לאחרים, מומחים ממני, לקבוע בדיוק היכן הוא עומד בחבלי־גסיסתו.